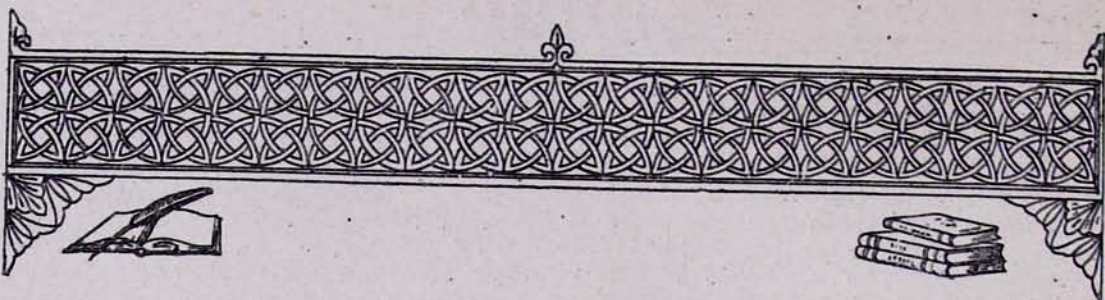
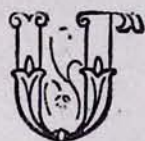

ՊՐՈՖ.-ԴՈԿՏ. Ա. Գ. ԱՔՐԱՀԱՄՅԱՆ

ՅՈԹԵՐՈՐԴ ԴԱՐԻ ՀԱՅ ԳԻՏՆԱԿԱՆ ԱՆԱՆԻԱ ՇԻՐԱԿԱՑԻՆ*

եղ համար, որպես հայ ժողովրդի պատմության հին շրջանի մասնագետի, հաճելի է հայ մատենագիրների մասին խոսելն ընդհանրապես, սակայն նրանց մեջ կա մեկը, մեզ ավելի հարազատ մեկը, որին մենք սիրում ենք պաշտելու աստիճան — այդ յոթերորդ դարի ականավոր գիտնական, Շիրակի մեծանուն զավակ Անանիա Շիրակացին է։ Ավելի քան քսան տարվա Շիրակացու մատենագրության մեր ուսումնասիրության ընթացքում ո՛րքան մենք մոտից ենք ծանոթացել Շիրակացու գիտական ժառանգության հետ, ո՛րքան խորացել ենք նրա արժարժած հարցերի խորքը, այնքան ավելի է մեծացել ու խորացել նրա հմայքը մեր աչքում։

Անանիա Շիրակացու անձնավորության մասին մենք բավարար տեղեկություններ ունենք. նա գրել և մեզ է թողել իր ինքնակենսագրությունը, որ հայ մատենագրության մեջ հայտնի է «Անանիայի Շիրակունւոյ համարողի ռալխութիւն կենաց» խորագրով։ Շիրակացու այդ ինքնակենսագրականը, իր տեսակի մեջ, բացառիկ երկ է. նման այլ հեղինակի ինքնակենսագրական հայ հին և միջին դարերի մատենագրության մեջ մեզ հայտնի չէ — մեզ հասածները գլխավորապես

պետ վարքեր են՝ գրված բարոյախոսական նպատակով։

Շիրակացու ինքնակենսագրականից երեւում է, որ նա ծնվել է Շիրակի շրջանի Անանիա գյուղում, որը, հավանական է, Անիի շրջադարձված ձևը լինի։ Հոր անունն է Հովհաննես։ Ծննդյան ճիշտ թվականը մեզ հայտնի չէ, բայց դատելով Շիրակացու իր ուսուցչի՝ Տյուքիկոսի մասին հաղորդած մի տեղեկությունից՝ որ վերջինս իր երիտասարդ հասակում զինվոր է եղել Տիբերիոս կայսեր մոտ, — իսկ մեզ հայտնի է, որ Տիբերիոսը գահակալել է 578—582 թվականներին, իսկ Տյուքիկոսը զինվորությունից հետո, հասուն տարիքին է ուսուցչություն արել Շիրակացուն, — ուրեմն՝ Շիրակացին, մոտավորապես, ծնված պիտի լինի 6-րդ դարի վերջերում, կամ, ամենաուշը՝ 7-րդ դարի սկզբում։

Շիրակացին նախնական կրթությունը ստացել է իր հայրենի գյուղում. այստեղ է նա ծանոթացել կրոնական գրականության, ազգային պատմության և մատենագրության հետ։ Տեղական կրթությունը վերջացնելուց հետո, նրա երազանքն է եղել կատարելագործել իր ուսումը՝ խորանալով առանձնապես համարողության (մաթեմատիկայի) մեջ, համարելով այն «մայր ամենայն իմաստից» (բոլոր գիտությունների մայրը)։ Այդ նպատակով նա պանդխտության գալու է վերցրել և մեկնել դեպի Արևմտյան Հայաստան։

* Տպագրում ենք պրոֆ.-դոկտ. Ա. Գ. Աքրահամյանի սույն թվականի հունվարի 27-ին Անթիլիասի Կյուպենկյան սրահում կարդացած դասախոսությունը։— ԽՄԲ.;

Նրա առաջին կանգառը Արևմտյան Հայաստանում եղել է Թեոդոսուպոլիս քաղաքը, ուր խորհուրդ են տվել նրան գնալ Չորրորդ Հայք՝ սովորելու Քրիստոսատուր անունով մի ուսուցչի մոտ: Երբակացին գնացել է նրա մոտ և աշակերտել նրան վեց ամիս: Սակայն շուտով նկատել է, որ իր ուսուցիչը համարողության մեջ աղքատիմաց մեկն է: «Իհիտացի, — գրում է նա, — զի ոչ ունէր զբովանդակութիւնն արուեստին»:

Հավ ուսուցիչ փնտրելու հույսով Երբակացին շարունակել է իր ճանապարհը դեպի Կոստանդնուպոլիս, բայց կես ճանապարհին հանդիպել է ծանոթ անձնավորության, որ հայտնել է նրան, որ լավագույն մասնագետ ուսուցիչը գտնվում է ո՛չ թե Կոստանդնուպոլսում, այլ՝ Տրապիզոնում, և ինքը տեսել է ուսանողների մի խումբ, որ Կոստանդնուպոլսից եկել է Տրապիզոն՝ սովորելու հայտնի ուսուցիչ Տյուքիկոսի մոտ: Երբակացին այլևս չի շարունակել իր ճանապարհը, հետ է դարձել և ուղևորվել դեպի Տրապիզոն:

Տյուքիկոսը հաճույքով է ընդունել երիտասարդ Անանիային և պարապել նրա հետ: «Եւ սիրեաց զիս որպէս զորդի իւր, — գրում է նա, — և պարապեաց յիս յամենայն խորհրդոց իւրոց, մինչև նախանձեալ ընդ իս ամենայն աշակերտակցաց իմոց՝ որք ի դրանէն արժանիք»: Երբակացին ութը տարի մնացել է Տյուքիկոսի մոտ, ուսումնասիրել է կարևոր գիտությունները, խորացել է մաթեմատիկայի մեջ, սովորել է տիեզերագիտություն, տոմար, աշխարհագրություն, փիլիսոփայություն և ա՛յլ գիտություններ և բարձր իմացությամբ ծանրաբեռնված վերադարձել իր հայրենի երկիրը. «Եւ արդ՝ ես տրուպս Հայաստանեայց, ուսայ ի նմանէ (այսինքն՝ Տյուքիկոսից:— Ա. Ա.) զնգաւ արուեստս զայս, որ քազաւորաց է ցանկալի և բերի յաշխարհս մեր՝ առանց ուրուփ լինելով ձեռնուռ, միայն ջանի իմոյ անձինս...»:

Վերադառնալով Երբակ, նա հավաքել է աշակերտներ, պարապել նրանց հետ և միաժամանակ զբաղվել գիտական-հետազոտական աշխատանքներով: Նրա ստեղծագործական բեղուն շրջանը մոտավորապես պիտի եղած լինի յոթերորդ դարի 30—70-ական թվականները. հայտնի է, որ Երբակացին

Անաստաս կաթողիկոսի հանձնարարությամբ կազմել է հայկական տոմարը 667—669 թվականներին:

Երբակացու գիտական աշխատանքները, սակայն, հարթ, հավասար չեն ընթացել: Փաստեր կան, որ նա հետապնդվել, հալածվել է ժամանակակից տղետ շրջանակների կողմից:

Ուշ շրջանի մեր մատենագրության մեջ ավանդական տեղեկություններ են պահվել այն մասին, որ իբր Երբակացին իր կյանքի վերջին տարիներին նեղացել է Հայաստանում իր նկատմամբ ցուցաբերված անբարյացակամ վերաբերմունքից, գնացել է Գրանկների թագավորի մոտ, սովորեցրել է նրան ոսկի պատրաստելու արվեստը և վերջինս, ի պատիվ Երբակացու, հատուկ մեղալիտ է կտրել տվել, մի երեսը իր, իսկ մյուսը՝ Երբակացու նկարով: Այս տեղեկությունը, իհարկե, զուրկ է պատմական հիմքից:

Երբակացին, մեր հաշվումներով, մահացած պիտի լինի 7-րդ դարի ութսունական թվականներին:

Անանիա Երբակացու ստեղծագործությունից, մինչև վերջին տասնամյակները, քիչ բան էր հայտնի և հրատարակված: Հայագիտության մեջ հայտնի էին միայն նրա մի քանի աշխատությունները, որոնք ի մի է հավաքել և հրատարակել պրոֆ. Քերովը Պատկանյանը՝ «Անանիայի Երբակունայ Մեացորդի բանից» խորագրով, որ լույս է տեսել 1877 թվին Պետերբուրգում: Այդ ժողովածուի մեջ մտել են Երբակացու տարբեր աշխատությունների պատառիկները, փրշրանքները միայն:

Այդ ժողովածուի հրատարակությունից առաջ հայագիտության մեջ հայտնի էին և հրատարակված նաև Երբակացու շափ ու կշիռների աշխատությունը «Յաղագս չափուց և կշռորդաց» և «Յաղագս կշռոց, կշռոց և կշռորդաց» վերնագրով և թվաբանական 24 խնդիրները «Յաղագս հարցման և լուծման» վերնագրով: Հետագայում Երբակացու երկու աշխատությունները՝ օգերևութաբանական դուշակությունների մի տեքստ «Յաղագս ամպոց և եղանաց» վերնագրով և տիեզերագի-

տական բովանդակությամբ մի աշխատություն «Յաղագս շրջագայութեան երկնից» խորագրով հայտնաբերեց և հրատարակեց հայտնի բանասեր Գալուստ Տեր-Մկրտչյանը «Արարատ» ամսագրի էջերում, 1896 թվին:— Ահա այն ամենը, ինչ հայտնի էր հայագիտության մեջ այն ժամանակ, երբ մենք ավարտելով Երևանի Պետական համալսարանը, աշխատանքի գործուղվեցինք Պետական մատենադարան և սկսեցինք մեր պրպտունները հայկական ձեռագիր աշխարհում՝ Շիրակացու անժանոթ աշխատությունները գտնելու թևավոր հույսերով:

Այն էլ պիտի ասենք, որ միջնադարյան խաղար իրականության մեջ, մեր լուսամիտ հեղինակի որոշ մտքեր ու տեսակետներ լայն ընդունելություն չեն գտել պահպանողական շրջանում, և այդ պատճառով Շիրակացու մատենագրությունը չի ընդօրինակվել և թողնել է անուշադրության: Դեռևս 11-րդ դարում հայտնի գիտնական Գրիգոր Մագիստրոսը, Պետրոս Գետադարձ կաթողիկոսին գրած իր մի նամակում գանգատվում է, որ Անանիա Շիրակացու գործերը, որոնք հեղինակը մեծաջան աշխատությամբ, թափառումներով և դեգերանքով հավաքել է բազմազան և բովանդակությամբ հարուստ մատյաններից, անուշադրության է թողնվել և «գրվանի տակ» է թաղվում:

1933 թվականին աշխատանքի անցնելով Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանում, Շիրակացու մատենագրության ուսումնասիրությունը մենք սկսեցինք խորհրդային վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ից՝ նպատակ ունենալով նախ պարզել նրա իսկական հեղինակը: Այդ տարիներին մեր հայագետների շրջանում բուռն վեճեր էին սկսվել Պատմահոր ժամանակի նկատմամբ, և մենք երիտասարդներս ևս խառնվել էինք այդ վեճերին: Այդ կապակցությամբ մենք ձեռնարկեցինք ուսումնասիրել Պետական մատենադարանում եղած «Աշխարհացոյց» ձեռագրերը և համեմատել տեքստերը՝ պարզելու ուղ դարձրում կատարված փոփոխությունները և աղճատումները: Մեր ուսումնասիրությունը հրատարակվեց 1940 թվին «Խորհրդային վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի հարցի

շուրջը» վերնագրով և դրական գնահատականի արժանացավ հայագետների ավագ սերնդի կողմից: Անհրաժեշտ ենք համարում այստեղ կարգալ հանգուցյալ ակադ. Հրաչյա Աճառյանի կարծիքը: Նա, անդրադառնալով ակադ. Մանանդյանի «Խորհրդացու առեղծվածի լուծումը» աշխատության քննադատությանը, գրում է.

«Մանանդյանի այս գործի քննադատության են նվիրված երկու գիրք. նախ Ստեփան Մալխասյանցի «Խորհրդացու առեղծվածի շուրջը» (Երևան, 1940) և երկրորդ՝ Աշոտ Աբրահամյանի «Խորհրդացուն վերագրվող «Աշխարհացոյց»-ի հեղինակի հարցի շուրջը» երկը (տպ. Երևան, 1940): Երկու անգամ ուշագիր կերպով կարգացի այս երկրորդ գործը և որպիսի՝ հիացմունք ունեցա հեղինակի աշխատանքի ղուտ գիտական մեթոդի վրա: Պրպտելով մեր Մատենադարանը, հեղինակը գտել է «Աշխարհացոյց»-ի 36 ձեռագիր: Սրանցից 8-ը գրված են ԺԲ—ԺԶ դարերում, մնացյալ 28 հատը 1600 թվից մինչև 1724 թիվը: Հին ձեռագրերը վերնագրում խորհրդացու անունը չունեն: Առաջին անգամ 1600 թվին վերնագրում կարդում ենք «Մովսէսի Խորհրդացոյց» և այս անունը այնուհետև սովորական է դառնում: Թեև այս անունը կարդում ենք նաև ԺԴ դարում գրված մի ձեռագրի վերնագրում, բայց այդ անունը ավելացրած է ԺԹ դարում: Սա նշանակում է, որ Աշխարհացոյցը խորհրդացուն վերագրելու միտքը 1600 թվից է սկսում: Աշխարհացոյցի նախնական վերնագիրն է եղել «Երկրաչափ», որի հետքերը երևում են դեռ հնագույն ձեռագրերի վրա: Ե՞րբ է գրվել այս երկրաչափը (=Աշխարհացոյցը): Մի տեղ հեղինակը հիշում է Կոստանդինոս Անտիոքացու «Քրիստոնեական տեղագրութիւն» երկը, որից քաղվածքներ է արել: Այս հեղինակը 2 դարից է: Աշխարհացոյցում Արաբիայի մասին խոսելիս այնպես է նկարագրում հեղինակը, որ դեռ արաբները մի միություն չեն կազմած, հանգիստ բնակվում են երեք տարբեր Արաբիայում (Ապառաժ Արաբիա, Անապատ Արաբիա, Երջանիկ Արաբիա) և դեռ աշխարհակալության չեն դուրս եկած: Ուրեմն և Աշխարհացոյցը գրված է այդ թվականից առաջ, այն է է դարձ Այն բոլոր

հիշատակութիւնները, որոնք մեջ են բերված քննադատների և մանավանդ Մանանդյանի կողմից՝ ցույց տալու համար, թե Աշխարհացույցը գրված է արաբների արշավանքից հետո (ինչպես Բասրա, Կուֆա կամ Ակողա, Մուծղ=Մուսուլ և այլն) չեն գտնվում Աշխարհացույցի հին օրինակներում: Ինչպես Աշոտ Արրահամյանը ցույց է տալիս, Աշխարհացույցը իբրև առձեռն գիրք շարունակ փոփոխութեան, հավելման ու հապալման է ենթարկվել և այդ բոլորը պարզվում է հնագույն ձեռագրերի համեմատութեամբ (Փակագծի մեջ ասեմ, որ մաղաք, դիուեադիուեա, ախուեա բառերը զուտ արաբերեն *ملاب* malab, *دھن الحنا* duhn - ul - hinna, *احكونا* axkūna ձևերից են—տե՛ս Մ.Բ. Բառ. և նրանց ներմուծումը անհրաժեշտ է բացատրել պատշաճ ձևով): Ո՞վ է այն անձը է դարից, որին կարելի լիներ վերագրել այսպիսի աշխարհագրություն, եթե ոչ Շիրակացին: Բայց Աշոտ Արրահամյանը այս բանը ճշտում և հաստատում է նաև այլ ձևով: Նա քննում է մի կողմից լեզվական այն ձևերը և մյուս կողմից գիտական այն գաղափարները, որոնք ընդհանուր են Աշխարհացույցի և Շիրակացու անունով հայտնի մյուս գործերին: Նույնիսկ Աշոտ Արրահամյանը Գր. Մագիստրոսի թղթերի մեջ (էջ 8) գտնում է երկար մի հատված, որի մեջ հիշված է Անանիա Շիրակացու «Երկրաչափութիւն»ը: Այսպիսով չնչվեցին Մանանդյանի երկու հիմունքները: Երրորդ պատճառաբանությունը շատ ավելի հեշտ եղավ հերքել: Աշոտ Արրահամյանը գտնում է մեր մատենադարանում Մովսես Խորենացու և Զաքարիա կաթողիկոսի աշխատակցութեամբ գրված Աստվածամոր պատկերի պատմությունը: Դուրս է գալիս, որ այդ երկու անձինք, իրարից դարերով անջատ, գրել են նույնանուն մի մի երկ, և ինչ որ գրիչ ու ժամանակ այս երկուսի գործերը առանձին-առանձին և հատված-հատված առընթերագրել է, ամեն մեկի մոտ էլ նշանակելով Մոս. (=Մովսէս) և Զք. (=Զաքարիա): Կորով ուրեմն այս երրորդ բացառիկ փաստն էլ և թ դարի ենթադրությունը հալվեց: Աշոտ Արրահամյանը ցույց է տալիս նաև, որ «Անանուն» կոչված ժանկագրությունը, որ նույնպես պատկանում է Շիրա-

կացու գրչին, ունի մի հատված «Մովսէսի Խորենացու և Անդրէասի» վերնագրով և իրոք արտագրված է Խորենացու Պատմութիւնից: Բացի սրանից Շիրակացու «Զի՛նչ է ամիսն» գրվածքում, որ դեռ անտիպ է, կա 5 տող մի հատված Հայկի մասին, որ նույնպես Խորենացուց է քաղված:— Կա մի կարեւոր կետ, որ Խորենացու ո՛չ կողմնակիցները և ո՛չ էլ հակառակորդները ի նկատի չեն բռնում: Ենթադրենք Խորենացուն տարինք Ը կամ Թ դար, ովքե՛ր պիտի լինեն այն երկու նշանավոր հայերը, որոնք պիտի փոխանակեն Սահակին և Մեսրոպին: Մանանդյանը գրել է իր գրքում (էջ 136) «հաւանութեմ Օվայեցի Հովնանէս և Կարողիկոսը»: Որքա՛ն տատանվեց արդոք հեղինակը և ո՛րքան դիմադրեց նրա գրիչը այս անունը գրելու համար: Մի ողորմելի ոչնչություն, որ 22 տարվա կաթողիկոսութեան ընթացքում ուրիշ ոչինչ չի արել, եթե ոչ Բուշայի արշավանքների ժամանակ աստանդական թափառել և վերջն էլ մեռել է» (Հրաշյա Անառյան, «Հայոց անձնանունների բառարան», Գիտտո, էջ 426—428):

«Աշխարհացույց»ի հեղինակի հարցում մեզ հետ համաձայնվել է նաև ակադ. Ստեփանոս Մալխասյանցը: Նա իր «Խորենացու առեղծվածի շուրջը» վերնագրով աշխատության մեջ գրում է. «Անհրաժեշտ եմ համարում հայտնել, որ 1936 թվին, երբ ես այս աշխատությունը գրում էի, ակադեմիկոս Մանանդյանի բերած ապացույցները՝ Աշխարհացույցի Խորենացուն պատկանելու մասին՝ ինձ ևս բոլորովին համոզիչ թվացին, և ես ուրախացա, որ այս կնճռոտ խնդիրը վերջնականապես լուծվեց բավարար կերպով: Բայց 1938 թվին ես նրանում կարդացի Պետական ձեռագրատան ավագ աշխատակից Աշոտ Արրահամյանի ձեռագիր աշխատությունը Անանիա Շիրակացու և քննության առարկա եղող Աշխարհացույցի մասին: Աշոտ Արրահամյանը մի առ մի քննում է ակադ. Մանանդյանի բոլոր ապացույցները հօգուտ նրա կարծիքի, թե Աշխարհացույցը Խորենացուն է պատկանում, հերքում է այդ ապացույցները և իր կողմից բազմաթիվ անհերքելի ապացույցներ է բերում, որ այս Աշխարհացույցը պատկանում

է Շիրակացուն: Ի միջի այլոց՝ նա մի առ մի քննելով Պետական մատենադարանի Աշխարհացույցի 36 ձեռագիր օրինակները և նրանց ճշտագրությունը կազմելով՝ ցույց է տվել, որ Խորենացու անունը կրում են Աշխարհացույցի նորագույն ձեռագրերը (սկսած 1600 թվականից), իսկ նրանից առաջ գրված հնագույն 7 օրինակ հեղինակի անուն չեն կրում: Բերում է նաև մի շարք մատենագրական ցուցումներ, համեմատություններ Շիրակացու գրվածքների և Աշխարհացույցի: Ինձ համար այլևս կասկած չմնաց, որ Աշխարհացույցը Շիրակացու գործն է: Այս բացատրությունը տալուց հետո, այլևս հարկ չեմ համարում իմ այս աշխատության մեջ գրածս փոփոխել, քանի որ իմ տարածայնությունն ակադ. Մանանդյանի հետ ոչ այնքան վերաբերում է Աշխարհացույցի հեղինակի անձին, որքան գրության ժամանակին և իմ պնդումները, թե Աշխարհացույցը 9-րդ դարի գործ չէ, այլ 7-րդ դարի կամ ավելի հին ժամանակի՝ դարձյալ մնում են իրենց ուժի մեջ» (էջ 24):

Այսպիսով, անփոփոխ դարձավ, որ «Աշխարհայացոյցը Շիրակացու աշխատությունն է, իսկ այն, ինչպես գիտեք, բացառիկ արժեք ունի ո՛չ միայն Հայաստանի, այլև մեր հարևան ժողովուրդների՝ Վրաստանի, Պարսկաստանի, Ադվանից աշխարհի և Հյուսիսային Կովկասի պատմական աշխարհագրության համար: Այս մասին առանձին աշխատություն ունի գրած պրոֆ. Հ. Մարկվարտը («Eranschahr nach der Geographie die Ps. Moses Choren»), հետաքրքրվողը կարող է կարդալ այն:

Շիրակացու գիտական աշխատություններից բացառիկ արժեք ունի նրա Թվաբաժնությունը, որի համար և նա ստացել է «համարող», այսինքն մաթեմատիկոս մականունը:

Մինչև վերջին ժամանակները Շիրակացու մաթեմատիկական աշխատություններից հայագիտության մեջ, ինչպես ասացինք, հայտնի էին միայն նրա թվաբանական 24 խնդիրները «Յադագա հարցման և լուծման» վերնագրով: Այս խնդրագիրը անցյալում

հրատարակվել է մի քանի անգամ. հրատարակվել է «Բազմալեզու»-ի «Միոն»-ի և «Արարատ»-ի մեջ: Այն թարգմանվել է նաև ռուսերեն՝ ակադ. Հովսեփ Օրբելու կողմից, որը վերահրատարակել է պրոֆ. Լ. Մելիք-սեթ-բեկը մաթեմատիկայի պատմությանը նվիրված իր ռուսերեն մի աշխատության հավելվածում: Շիրակացու թվաբանության բառամասիրությամբ վերջերս մասնագիտական լուրջ ուսումնասիրություն է սկսել մաթեմատիկոս դոցենտ Գ. Պետրոսյանը:

Առաջին անգամ ակադ. Հովսեփ Օրբելին է, որ ուսումնասիրելով այս խնդրագիրը, եկել է այն եզրակացության, որ ներկա խնդրագիրը Շիրակացու ամբողջական գործը չէ, այլ նրա ընդարձակ աշխատության միայն մի հատվածը: Շիրակացու խնդրագիրը, ինչպես նաև նրա մյուս ստեղծագործությունները, հասել են մեզ ոչ ամբողջական ձևով:

Մեր պրպտումները լիովին արդարացրին ակնաւոր ակադեմիկոսի կոհսումները: Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 1760 ձեռագրում մեզ հաջողվեց հայտնաբերել Շիրակացու Թվաբանության ընդարձակ տեքստերը և հրատարակել նրանք 1939 թվին Երևանի Պետական համալսարանի «Գիտական աշխատություններ»-ի 11-րդ հատորում, իսկ հետագայում մտցնել այն մեր «Անանիա Շիրակացու Մատենագրությունը» հատորի մեջ, որ լույս տեսավ 1944 թվին: Անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ Շիրակացու թվաբանական աշխատության մի ընդօրինակություն, Կոստանդնուպոլսի Պատրիարքարանի ձեռագրերից մեկում, մեզնից առաջ, հայտնի է եղել Բաբգեն կաթողիկոս Կյուլեսերյանին, բայց նա չի հրատարակել, բավարարվել է փոքրիկ նմուշներ բերելով, չհիշելով անգամ ձեռագրի համարը:

Մեր Մատենադարանում հայտնաբերված Շիրակացու թվաբանության տեքստից պարզվեց հետևյալը (բերում ենք մեր եզրակացությունները «Անանիա Շիրակացու Մատենագրությունը» աշխատությունից)։

1. Շիրակացին իր թվաբանության դասագիրքն սկսում է աշակերտներին ուղղված մի ներածականով, որն ունի «Նոստոման աշա-

կերտացն» վերնագիրը: Իր այդ ներածականում նա հանձնարարում է աշակերտներին ջանասիրությամբ սովորել թվաբանության դասընթացը, որն ինքը շարադրել է սեղմ և պարզեցված ձևով:

2. Շիրակացու ներծականին անմիջապես հետևում են նրա գումարման աղյուսակները, որոնք կոչվում են «Ընդունելուքիւն», այսինքն՝ գումարում, ընդունել բառից՝ թվերն իրար վրա ավելացնելու իմաստով: Այս աղյուսակը կազմված է հետևյալ ձևով.

Ա Ա Բ	$1+1=2$
Ա Բ Դ	$1+2=3$
Ա Դ Դ	$1+3=4$

Բ Բ Դ	$2+2=4$
Բ Դ Ե	$2+3=5$
Բ Դ Ջ	$2+4=6$

Է Է ԺԴ	$7+7=14$
Է Ը ԺԵ	$7+8=15$
Է Թ ԺԶ	$7+9=16$

«Ընդունելուքիւն»ը, ինչպես երևում է, համարվել է թվաբանական դասընթացի առաջին մասը և կոչվել է «Նախավարժումն»:

3. Գումարման գործողությանը հետևել է հանումը, որը կոչվել է «Բացերքուքիւն» կամ «Բացդրուքիւն», բաց տալ՝ բաց երթալ իմաստով:

Հանման գործողության մեջ բնորոշ է նվազելին հանելիցի առաջ դնելու երևույթը. չի ասվել՝ այսքանից հանած այսքան, հավասար է այսքանի, այլ այսքանը հանած այսքանից հավասար է այսքանի: Բերենք մի աղյուսակ.

Ա Բ Ա	1-ը հանած 2-ից = 1-ի
Ա Դ Բ	1-ը հանած 3-ից = 2-ի
Ա Դ Դ	1-ը հանած 4-ից = 3-ի

Բ ԺԱ Թ	2-ը հանած 11-ից = 9-ի
Բ Ժ Ը	2-ը հանած 10-ից = 8-ի
Բ Թ Է	2-ը հանած 9-ից = 7-ի

Հանման գործողությունը թվաբանական դասագրքում համարվել է դասընթացի երկրորդ մասը և կոչվել է «Գերավարժումն»:

4. Հանման աղյուսակներից հետո շարադրվել են բազմապատկման աղյուսակները՝ փոքրիկ, կոկիկ առաջարանով: Բազմապատկման գործողությունը կոչվել է «Բազմապատիկք»: Աղյուսակների շարադրման եղանակը նույնն է, ինչ «ընդունելուքիւն»ը և «բացդրուքիւն»ը.

Ա Բ Բ	$1 \times 2 = 2$
Բ Բ Դ	$2 \times 2 = 4$
Բ Դ Ջ	$2 \times 3 = 6$

Ժ Բ Ի	$10 \times 2 = 20$
Ի Բ Խ	$20 \times 2 = 40$
Լ Բ Կ	$30 \times 2 = 60$

Ճ Ա Ճ	$100 \times 1 = 100$
Մ Բ Ն	$200 \times 2 = 400$
Ն Բ Պ	$400 \times 2 = 800$

Բազմապատկության աղյուսակը Շիրակացին սկսում է մեկից և հասնում է 81 միլիոնի ($9.000 \times 9.000 = 81.000.000$):

Հետաքրքիր է այստեղ մեծ թվերի համար բյուրի նշանի գործածությունը՝ 10.000 մեծացումով: Դեռ իր ժամանակին բանասեր

Գալուստ Տ. Մկրտչյանը, «Արարատ»ում տեղավորած իր հոգվածներից մեկում, պարզել է բյուրի և կեսի նշանների գործածությունը հայ մատենագրության մեջ և բերել մի քանի օրինակներ: Բյուրի նշանը Շիրակացու թվաբանության դասագրքում գործ է ածված բազմաթիվ անգամներ: Նրա թվական համարժեքը հետևյալն է. եթե սովորա-

կան թվահաշվում Ա ունի մեկի նշանակություն, ապա նրա վրա բյուրի նշան դնելիս ստանում է $Ա=10.000$. նշանակություն, կամ $Ժ=100.000$ -ի, $Ճ=1.000.000$ -ի, $Ռ=10.000.000$ -ի և այլն:

Շիրակացու «Բազմապատիկք»ի վերջին աղյուսակը հետևյալն է.

Ա = 10.000	Խ = 400.000	Չ = 7 000.000
Բ = 20.000	Մ = 500.000	Պ = 8.000.000
Գ = 30.000	Կ = 600.000	Ջ = 9.000.000
Դ = 40.000	Հ = 700.000	Ռ = 10 000.000
Ե = 50.000	Ձ = 800.000	Ս = 20.000.000
Ջ = 60.000	Ղ = 900.000	Վ = 30.000.000
Է = 70.000	Ճ = 1.000.000	Տ = 40.000.000
Ը = 80.000	Մ = 2.000.000	Ր = 50.000.000
Թ = 90.000	Ց = 3.000.000	Ց = 60.000.000
Ժ = 100.000	Ն = 4.000.000	Ի = 70.000.000
Ի = 200.000	Շ = 5.000.000	Փ = 80.000.000
Լ = 300.000	Ո = 6.000.000	Ք = 90.000.000

Այսպիսով, պարզվում է, որ մեզ մոտ, արաբներից առաջ, զերոյի գործածությունը, ճիշտ է պրիմիտիվ ձևով, բայց եղել է, և այդ հնարավորություն է ընձեռել միլիոնների հաշվումներ կատարել:

«Բազմապատիկք»ը համարվել է Շիրակացու թվաբանական դասագրքի երրորդ դասընթացը և կոչվել է «Նոավաթումն»:

5. Բազմապատկության աղյուսակներից հետո Շիրակացու դասագրքում շարադրվել է «դար» և «կոճատ» թվերի շարքը, այսինքն «կենտ և «զույգ» թվերը. զույգ թվերի շարքը սկսվում է՝ Բ Դ Զ Ը Ժ և այլն: Կենտ թվերի շարքը սկսվում է՝ Ա Գ Ե Է Թ ԺԱ և այլն: Ուշագործության արժանի է Շիրակացու

յուրատեսակ մոտեցումը կենտով սկսվող տասնավորներին. նրա մոտ օրինակ՝ 10, 30, 50, 70 թվերը ո՛չ թե զույգ թվեր են, այլ՝ կենտ:

6. Շիրակացու թվաբանության դասագրքի հինգերորդ բաժնում շարադրված է «Վեցհազարեակք»՝ նրա ամենից դժվար վերծանելի տեքստը: Ի միջի այլոց, պետք է ասեմ, որ «Վեցհազարեակք»ը, ինչպես և նախորդ թվաբանական աղյուսակները, Հայկական ՍՍՌ Պետական մատենադարանի վերև հիշված ձեռագրում անչափ խառնված էին և աղավաղված: Դրանով պետք է բացատրել, որ ձեռագրերի այնպիսի ճանաչված մասնագետ, ինչպիսին Հ. Ն. Ակինյանն է, մեր

մատենադարանի այս ձեռագիրը բնութագրելիս, Շիրակացու թվաբանությունը սխալմամբ համարել է «Մասն ինչ պարզատու մարի»:

«Վեցհազարեակ»-ը հայագիտության մեջ վաղուց էր հայտնի, սակայն մնում էր չվերծանված: «Վեցհազարեակ»ի շուրջ ստեղծված էին զանազան առասպելներ. այն համարում էին ախթարք և մոգական ինչ-որ խորհրդավոր իմաստների վերագրում նրան: Հենում քաղաքացիություն ունեւ նույնիսկ այն կարծիքը, որ այդ տեքստը, ընդհանրապես, անկարելի է վերծանել. ո՛վ փորձի վերծանել, կարող է խելագարվել: Բավական

նին երկար ժամանակ մենք զբաղվեցինք այդ տեքստի վերծանությամբ: Համառությամբ շարունակեցինք «Վեցհազարեակ»ի մեր պլը-պլետումները, մինչև որ վերջնականապես վերծանեցինք:

Վերծանությունից պարզվեց, որ Շիրակացու «Վեցհազարեակ»ը — այդ մաթեմատիկական տեքստ է, նրա թվաբանական բաժանման գործողությունը: «Վեցհազարեակ» է կոչվել այն պատճառով, որ վեց հազար (6.000) թիվն է, որ բաժանվում է հայկական այբուբենի բոլոր տառաթվերի վրա՝ հին բաբելական վեցական սիստեմով: Բերենք մի փոքրիկ աղյուսակ.

Ա Յ Յ	1-ը	6.000	անգամ կա 6.000-ի մեջ,
Բ Վ Յ	2-ը	3.000	անգամ կա 6.000-ի մեջ,
Գ Ս Յ	3-ը	2.000	անգամ կա 6.000-ի մեջ,
Դ ՌՇ Յ	4-ը	1.500	անգամ կա 6.000-ի մեջ,
Ե ՌՄ Յ	5-ը	1.200	անգամ կա 6.000-ի մեջ,
Զ Ռ Յ	6-ը	1.000	անգամ կա 6.000-ի մեջ,
է ՊԾէ Յ	7-ը	857	անգամ կա 6.000-ի մեջ (կլոր թվով),
Ը ԶԾ Յ	8-ը	750	անգամ կա 6.000-ի մեջ և այլն.

Վերծանության դժվարությունն առաջացել է նրանից, որ միջնադարում արտադրող մեր գրիչները չհասկանալով այդ աշխատության իմաստը, անխիղճ ձևով աղավաղել են, սակայն այժմ դժվար չէր վերականգնել, երբ հասկանալի դարձավ տեքստի իմաստը:

Շիրակացու «Վեցհազարեակ»ին հետևել են նրա թվաբանական 24 խնդիրները, որոնք, ինչպես ասացինք, մեզնից առաջ հայտնի էին հայագիտության մեջ և հրատարակված:

Թվաբանական այս խնդիրներից հետո Շիրակացին շարադրել է իր ուրախական ինը խնդիրները, կամ ինչպես ինքն է անվանել՝ «Խրախնանկանք»ը: Անհրաժեշտ ենք համարում այստեղ թարգմանաբար բե-

րել նրա այդ խնդիրներից մեկը, որպեսզի դուք պատկերացնեք նրանց բնույթը.

«Ասա ընկերոջդ՝ թե մի հոն (հին ժողովուրդներից մեկի անունը) ինձ մոտ 100 տարի թռչնապահ էր և օրական 100 ձու էր ուտում. իմացիր, թե քանի՞ ձու է կերել ընդամենը: Եթե քո ընկերը լավ հաշիվ գիտի, իսկույն կասի՝ կերել է 365 թյուր (3.650.000) ձու, իսկ եթե տգետ է՝ ապա նրա շարաշարանքը թվերի վրա ուրախություն կպատճառի քեզ»:

Շիրակացին, «Խրախնանկանք»ից հետո, գրել է իր փոքրիկ վերջաբանը, որը, դժբախտաբար, հասել է աղավաղված վիճակով:

(Շարունակելի)